

УДК 340.12

Н.В. МАРУЩАК, канд. юрид. наук, доц.,
Чернігівський національний технологічний університет

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ У ТВОРАХ РОСІЙСЬКИХ ФІЛОСОФІВ, ЮРИСТІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ключові слова: людина, гідність, повага, свобода, права

Кожна людина як індивідуальність є самоцінністю, їй притаманні певні моральні та інтелектуальні риси, які вона схильна сприймати як позитивні і значущі для суспільства, що означає наявність у неї почуття власної гідності. На самоцінність людини та її почуття власної гідності має зважати оточення. Відомий дослідник у галузі прав людини О. Лукашева у цьому зв'язку визначає, що «гідність – це визнання суспільством соціальної цінності, унікальності конкретної людини, значущості кожної особи як частки людського співтовариства» [1, с.144]. А Ф.М. Рудинський слушно зазначив, ідея людської гідності означає визнання людини вищою, ні з чим не зрівняною цінністю, з чого випливає визнання її суб'єктом свободи, рівності, володіння нею правами та обов'язками людини і громадянина [2, с.229].

Повага до людської гідності, тобто уявлення про цінність особистості з найдавніших часів була і є предметом уваги філософів, правознавців, істориків, її унікальність лежить в основі сучасної філософії прав людини, а динаміка прав людини є наслідком конкретно-історичних умов, які коригують значущість і актуальність тих благ, що відтворюються відповідними правами. Звідси, метою даної статті є аналіз розуміння поняття «гідність» у працях видатних представників філософської та правової думки Росії початку ХХ століття. На нашу думку, це сприятиме більш глибокому та повному сучасному розумінню по-

нять «гідність», «права та свободи людини».

Велику увагу особистості та її гідності приділяли у своїх роботах на початку ХХ ст. російські філософи, юристи. Найважливішою ідеєю філософсько-правової концепції Б. Чичеріна є проблема особистості, яка, відповідно до його концепції, є «визначальним початком усіх суспільних відносин» [3, с.43]. На думку вченого, особа має гідність, у силу якої вона вимагає до себе поваги. У філософії це виражається в тому, що людина завжди повинна розглядатися як мета і ніколи не повинна зводитися до ступеня простого засобу [3, с.47]. Джерело цієї гідності людини і усіх вимог, що випливають з неї, полягає у тому, що вона носить у собі усвідомлення Абсолютного, тобто це джерело лежить саме в метафізичній природі суб'єкта, що підносить його над усім фізичним світом і робить його істотою, що має ціну сама по собі і потребує до себе поваги [4, с.56]. Релігійною мовою це виражається тезою, що людина створена за образом і подобою Божою. Таким чином, гідність, властива особистості, дає їй право вимагати поваги до себе.

Праці Б. Чичеріна суттєво вплинули на М. Бердяєва, стали джерелом юридичної ідеології [5, с.313]. Видатний філософ Микола Бердяєв є відомим теоретиком свободи людини. У центрі його філософської концепції – особа в усій різноманітності її духовного життя.

Важливим для М. Бердяєва є поняття особистості. Він розділяє поняття «людина», «особистість», «особа». Людина – боже створіння, образ та подоба Божа, точка перетину двох світів – духовного і природного. Особистість – це категорія «релігійно-духовна», це творча здатність людини, реалізація якої означає рух до Бога. Особистість підтримує спілкування із «духовним світом» та може проникнути у «світ свободи» у безпосередньому духовному досвіді, що за природою своєю є інтуїцією. «Особистість, – підкреслював М. Бердяєв, – це свобода та незалежність людини по відношенню до природи, до суспільства, до держави, але вона не є егоїстичним самоствердженням. Персоналізм не означає, подібно індивідуалізму, егоцентричної ізоля-

ції. Особистість в людині є її незалежність щодо матеріального світу, який є матеріалом для роботи духу. І разом із тим, особистість є універсам, вона наповнюється універсальним змістом» [6, с.254]. Особа має свій неповторний образ. Індивідуальне буття людини, вважає М. Бердяєв, є первісним, визначальним. Зовнішня реалізація всього індивідуального і неповторного, що має людина, складає зміст творчості. Творчість – найважливіша характеристика людини як особистості. Свобода у М. Бердяєва безпосередньо зв'язана з суттю людини: основна якість духа особистості. Особа, насамперед, за духовною природою є істота вільна і творча. Свобода є позитивною, творчою потужністю, що нічим не обумовлюється і не обґрунтовується, – це потужність духу творити не з природного світу, а із самого себе. Свобода, вважає М. Бердяєв, є самоочевидною і не потребує зайвих філософських обґрунтувань і доказів. М. Бердяєв писав, що «свобода людської особи не може бути дана суспільством і не може по своєму витоку та ознаці залежати від нього, – вона належить людині як духовній суті» [7]. Невід'ємні права людини, і право на гідність у тому числі, що встановлюють межі влади суспільства над людиною, визначаються не природою, а духом. Це духовні права, а не природні права, природа ніяких прав не встановлює. «Гідність людини – в її житті, а не у смерті, у возз'єднанні духа із плоттю, а не у відторгненні духу від плоті, у возз'єднанні індивідуальної долі особистості з історичною долею світу, а не у відділенні особистої долі від світової. Вся гідність людини заснована на відчутті вільної відповідальності, на усвідомленні провини у власній долі» [8]. Філософ вважав помилкою історичного гуманізму недостатню увагу до гідності людини як істоти, котра наділена свободою і відповідальністю. Головними в християнстві були для нього ідеї богоподібності людини, піднесення гідності людини до гідності Ісуса Христа, насамперед, його духовності, внутрішньої свободи, любові і творчої сили. Людина і Бог можуть і повинні, за М. Бердяєвим, зближуватися до ступеня співпраці, співтворчості, оскільки «Гідність людини

передбачає існування Бога. У цьому суть усієї життєвої діалектики гуманізму. Людина є особистість тільки в тому випадку, якщо вона є вільний дух, що відображає Вище Буття філософськи. Цяточка зору повинна бути названа персоналізм» [9, с.71]. Відродження людства М. Бердяєв пов'язує з процесом становлення особистості та її розвитку шляхом духовності. У його творах приділено багато уваги феноменам людського буття й загальнолюдських цінностей: свободи, любові, гідності та творчості. Однак справжній гуманізм не може обмежитися лише проблемою особистісного існування людини і повинен включати в себе проблему суспільства, спільного існування людей в ході історії [9, с.71]. Протиріччя людини, згідно М. Бердяєвим, можуть бути подолані лише в ході становлення справді вільних і відповідальних розумних і людських відносин між людьми [10, с.200].

Особливий інтерес викликає концепція гідності особи І.О. Ільїна, який уже у своїх ранніх працях підкреслював самоцінність людської особистості, своєрідність, одиничність людини й індивідуальний розвиток її щиросердного і духовного життя (кн.106 [11]). Вчений відзначав, що в основі природного права лежить «гідне, внутрішньо-самостійне і зовнішньовільне життя всієї безлічі індивідуальних духів, що утворюють людство» [12, с.112].

Прийняття гідності людини він вбачав у всякому применшенні і зневажанні основного права кожного вести одухотворене життя самостійно і вільно. Дане право, на його думку, є природним, суб'єктивним правом, що належить людині, якою б вона не була малою, хворою або поганою [12, с.112]. Таким чином, через визначення того, як може бути порушена гідність людини, можна виявити право кожної людини вести одухотворене життя вільно і самостійно. Під одухотвореним життям він розумів здатність людини до внутрішньої самоповаги, духовної і вольової дисципліни, що лежить в основі всього державного і правового життя [12, с.227].

Учений підкреслював ту важливу роль, яку відіграє гідність людини не тільки в її житті, але й у житті держави. Він вважав, що, не по-

важаючи себе, людина не поважає і громадянина в собі. Не розуміючи своєї духовної гідності, вона не бачить духовної гідності ні в інших громадянах, ні в державі. Людина сприймає чужу гідність як чужу силу і бачить у ній або своє знаряддя, або свою небезпеку. Такий індивід до державної влади відчуває не довіру і повагу, а покірність. На підставі цього І.О. Ільїн приходиться до висновку, що тоталітарна влада буде свій режим на придушенні і перекручуванні почуття власної гідності особи. У розглянутій концепції, на наш погляд, конкретизується зміст права на повагу, який полягає в тому, що людина може жити вільно і самостійно.

Слід зазначити, що у зв'язку з розглядом поняття гідності у російській літературі увага приділялася і вивченню питання про право на гідне людське існування. Уперше визначення даного права було вжито В.С. Соловйовим у праці «Оправдание добра». Об'єктом цього права він вважав вимогу того, «щоб будь-яка гідна людина мала не тільки достатні засоби до існування і фізичний відпочинок, але щоб вона також користувалася і дозволенням для своєї духовної досконалості» [13, с.171].

Про необхідність визнання права на гідне людське існування також зазначав П.І. Новгородцев, який вважав, що визнання цього права має не тільки моральне, але й юридичне значення [14, с.185]. Під правом на гідне людське існування філософ розумів заперечення тих умов, що зовсім виключають можливість гідного людського життя. Відповідно до його концепції, у кожному суспільстві є рівень життя, що вважається нормою. Право має взяти на себе визначення цієї норми. П.І. Новгородцев писав, що саме в ім'я охорони свободи право має взяти на себе турботу про матеріальні умови існування особи; в ім'я її гідності воно має взяти на себе турботу про охорону права на гідне людське існування [14, с.186].

Учення В.С. Соловйова про державу і право, за визначенням М. Бердяєва, справило вплив на богошукання і «нову релігійну свідомість» П. Флоренського, на концепції іdealізму і символізму ХХ ст. [5, с.298].

Богословські праці П. Флоренського нале-

жать до області християнської філософської апологетики. Він розробив систему теодицеї й антроподіцеї. Теодицея вирішує питання, як погодити віру у всемогутнього й всеблагого Бога з наявністю світового зла. Антроподіцея (виправдання людини) вирішує питання, як погодити віру в те, що людина створена по образу й подоби Божому, досконалим і розумним, з наявною його недосконалістю й гріховністю. Антроподіцея П. Флоренського пов'язана із проблемами філософської антропології. В основі антроподіцеї лежить ідея очищення й порятунку людини, освячення й обоження людської істоти. Центральне питання антроподіцеї – христологічне: про втілення Бога Слова й з'єднанні людини із Христом у таїнствах церкви [15, с.235].

Як цілісна праця антроподіцея не була написана П. Флоренським. До її тематики можна віднести два великих цикли, що виростили з лекцій, прочитаних в Московській Духовній Академії – «Філософія культа» та «У водоразделов мысли», а також роботи з філософії мистецтва, які увійшли до циклів «Иконостас», «Обратная перспектива» або є цілком самостійними «Пространство и время в художественных произведениях» [16, с.234].

Характерною рисою антроподіцеї є символізм, який, як і в теодиції, є не тільки методом і творчої формою, а й об'єктом дослідження. Як у теодиції, П. Флоренський виявляє антиномічну природу символу, суть якої в тому, що символ, з одного боку, надлюдський, а з іншого – людський. Антиномізм виявляється: в будові людини, в пульсації життя людини, в характеристиках духовного типу особистості, у співвідношенні людини і світу, в будові культури, в лествицях освячень, в умовах освячення, в богослужбовому дійстві, в освяченій людині, у побудові культури, у світоглядній діяльності людини, у мові, в будові слова, у властивостях слова, в господарській діяльності людини, у художній діяльності людини, в історичному процесі як ритмічному чергуванні типів культур, у долі Ізраїлю.

Онтологізм, символізм і антиномізм антроподіцеї припускають інтуїтивне, споглядальне пізнання. В основі пізнання будови людини

лежить інтуїція образу Божого; в основі пізнання освячення людини – інтуїція страху Божого, світла, ритму Ісусової молитви; в основі пізнання діяльності людини – інтуїції подиву, здивування і втілення [17].

Особливість антроподіцеї П. Флоренського полягає в тому, що він розвивав її, спираючись на конкретний православний культ. Шлях антроподіцеї можливий не інакше як Силою Божою й відбувається: 1) у будові людини як образу Божого, 2) в освяченні людини, коли вона із грішної стає освяченою, святою, 3) у діяльності людини, коли релігійно-культува, літургічна діяльність є онтологічно первинною і визначає та освячує світогляд, господарство й мистецтво людини. Тобто, людина несе в собі деяку певну «божественність», яка не може загинути, навіть якщо для Царства Небесного виявиться негідною уся її «емпірична особистість» – зміст її самопізнання. Вища антропологічна структура – це «Образ Божий», «свята суть людини», «проблиск вічної гідності людини» [18].

Вчення про людину, її гідність П. Флоренського до сьогодні не отримало належного висвітлення в аналітичній літературі. П. Флоренський є одним із найбільш унікальних російських релігійних філософів початку ХХ ст. як широкою тематикою своїх робіт, так і характером тієї реакції, яку ці роботи викликали у філософських, богословських та наукових колах. На думку М.М. Павлюченкова, можливо що взагалі ніхто з мислителів не викликав такої великої кількості як він діаметрально протилежних відгуків на свої твори [19, с.56].

Отже, необхідно насамперед зазначити, що російська філософія є багатим джерелом самобутньої філософської думки, яке й досі у повній мірі не досліджене. Вирішальну роль у формуванні та розвитку етичних поглядів російських філософів відіграло релігійне світобачення, необхідність вдосконалення релігійної самосвідомості. Неможна сказати, що вчення про формування духовних основ буття людини, піднесення її гідності виступає тим стрижнем, відносно якого вибудовується вся історично визначена проблематика філософських пошуків. Проте і онтологічні, і гносео-

логічні, і естетичні системи російських філософів, правників незмінно включали в себе етичну складову, насамперед, людську гідність як необхідний, значущий практичний елемент вчення. Не дивлячись на різні підходи, російські філософи намагалися не просто систематично і раціонально викласти свої погляди, але й обґрунтувати їх з позиції ціннісної значущості особистості та суспільства. Проблеми людини, її гідності, сучасного та майбутнього буття людини, традиційно пов'язуються зі служінням Батьківщині і Богові і самозапереченням Богу (або колективу).

ЛІТЕРАТУРА

1. Права человека : учеб. для вузов / отв. редактор член-корр. РАН, доктор юридических наук Е. А. Лукашева]. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 573 с.
2. Рудинский Ф. М. Наука прав человека и проблемы конституционного права : труды разных лет / Ф. М. Рудинский. – М. : МИР, 2006. – 1234 с.
3. Чичерин Б. Н. Избранные труды / Чичерин Б. Н. [подготовка текста, составление, вступительная статья и комментарии А. В. Полякова ; комментарии к «Философии права» Е. В. Тимошиной, А. В. Поляков]. – СПб. : Изд-во С.-Петербургск. ун-та, 1997. – 555 с.
4. Чичерин Б. Н. Философия права / Чичерин Б. Н. – М. : Типо-литография Товарищество Кушнеров и Ко, репринтное копия, 1900. – 340 с.
5. Мироненко О. М. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. / О. М. Мироненко, В. П. Горбатенко. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 456 с.
6. Бердяев Н. А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого / Бердяев Н. А. О назначении человека. – М. : Республика, 1993. – С. 254–358.
7. Философия Бердяева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.grandars.ru/college/filosofiya/filosofiya-berdyeva.html>.
8. Бердяев Н. Философия свободы / Бердяев Н. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/berdyev/berdn001.htm>.
9. Бердяев Н. Пути гуманизма / Бердяев Н. //

Здравый смысл. – 1997. – № 3. – С. 64–71.

10. Рыбин В. А. Гуманизм как этическая категория / В. А. Рыбин. – М. : Логос, 2004. – 272 с.

11. Ильин И. В. Идея личности в учении Штирнера (опыт по истории индивидуализма) / Ильин И. В. // Вопр. философии и психологии. – 1911. – Кн. 106. – С. 55–93.

12. Ильин И. А. О сущности правосознания / Ильин И. А. // Сочинения : в 2 т. – М., 1993. – Т. 1 : Философия права. Нравственная философия. – 1993. – С. 73–300.

13. Соловьев В. С. Оправдание добра / В. С. Соловьев // Русская философия собственности, XVIII–XX : сборник. – СПб., 1993. – С. 161–182.

14. Новгородцев П. И. Право на достойное человеческое существование / П. И. Новгородцев // Русская философия собственности, XVIII–XX : сборник [авт.-сост. К. Исупов, И. Савин]. – СПб., 1993. – С. 185–191.

15. Петрушенко В. Філософія : навч. посіб. для вузів / Віктор Петрушенко. – 4-те вид., перероб. і доп. – Львів : Новий Світ-

2000, 2006. – 503 с.

16. Андроник игумен (Трубачев). Священник Павел Флоренский – профессор Московской Духовной Академии // Московская Духовная Академия. 300 лет (1685–1985). Богословские труды. Юбилейный сборник. – М., 1986. – 336 с.

17. Игумен Андроник (Трубачев) Антропология священника Павла Флоренского [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vehi.net/florensky/vodorazd/P_5.html#andr onik.

18. Флоренский П. А. Столп и утверждение истины / Флоренский П. А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://azbyka.ru/vera_i_neverie/o_boge2/stolp-i-utverzhdienie-istiny.shtm.

19. Павлюченков Н. Н. Антропология священника Павла Флоренского: критические оценки и исследования (материалы, опубликованные до 1917г.) / Павлюченков Н. Н. // Вестник ПСТГУ 1: Богословие, Философия. – 2011. – Вып. 1 (33). – С. 56–66.

Марущак Н. В. Деякі аспекти розуміння гідності людини у творах російських філософів, юристів на початку ХХ століття / Н. В. Марущак // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 248–252 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_44.pdf

Аналізується розуміння людської гідності у працях таких видатних представників філософської та правової думки Росії початку ХХ століття, як Б. Чичерін, М. Бердяєв, І. Ільїн, В. Соловйов, П. Новгородцев, П. Флоренський. На думку автора, це сприятиме більш глибокому та повному сучасному розумінню понять «гідність», «права та свободи людини».

Марущак Н.В. Отдельные аспекты понимания человеческого достоинства в трудах русских философов, юристов в начале ХХ века

Анализируется понимание человеческого достоинства в трудах таких выдающихся представителей философской и правовой мысли России в начале ХХ века, как Б. Чичерин, Н. Бердяев, И. Ильин, В. Соловьев, П. Новгородцев, П. Флоренский. По мнению автора, это будет способствовать более глубокому и полному современному пониманию понятий «достоинство», «права и свободы человека».

Marushchak N.V. Separate Aspects of the Understanding Human Dignity in the Writings of Russian Philosophers, Lawyers in the Early Twentieth Century

It was analyzes the understanding of human dignity in the works of such prominent representatives of philosophical and legal thought in Russia in the early twentieth century, as B. Chicherin, Berdyaev, I. Ilyin, V. Soloviev, P. Novgorodtsev, P. Florensky. According to the author, it will contribute to a deeper and more complete understanding of the modern concepts of «dignity», «human rights and freedoms».